

Təqvim yada salır

Erməni terrorunun tarixi cinayəti

Tələt Paşanın qətlə yetirilməsindən 105 il keçir

İttihad və Tərəqqi Cəmiyyətinin liderləri kimi Osmanlı imperiyasının son dövründə hakimiyyəti faktiki olaraq əlində cəmləşdirən “3 paşa” – Ənvər Paşa, Camal Paşa və Tələt Paşa XX əsrin əvvəllərində dövlətin idarə olunmasında aparıcı mövqe tutmuşlar. Tələt Paşanın adı tarixə 1908–1918-ci illərdə dövlət siyasətinə ciddi təsir göstərən əsas siyasi fiqurlardan biri kimi düşmüşdür.

Mehmed Tələt Paşa 1 sentyabr 1874-cü ildə Osmanlı imperiyasının Ədirnə şəhərində dünyaya gəlmişdir. İlk təhsilini Vize şəhərində alan Tələt gənc yaşlarından təhsilə və ictimai fəaliyyətə maraq göstərmişdir. Daha sonra Ədirnə Hərbi Orta Məktəbinə daxil olsa da, burada baş verən bir hadisə onun həyat yolunu dəyişdirmişdir. Zabit müəllimlərindən biri ilə münaqişəyə görə məktəbdən uzaqlaşdırılmış, yalnız bir müddət sonra xüsusi müdaxilə nəticəsində diplom ala bilmişdir. Lakin qeydiyyat müddəti keçdiyindən ali təhsilini davam etdirmək imkan əldə edə bilməmişdir. Ailəsinin maddi vəziyyəti də onun təhsilini davam etdirməsinə mane olmuşdur.

Gənc yaşlarından əmək fəaliyyətinə başlayan Tələt 1891-ci ildə teleqraf idarəsində qeydiyyatçı vəzifəsində işləyir, eyni zamanda, Ədirnədə fəaliyyət göstərən məktəbdə türk dili müəllimi kimi fəaliyyət göstərirdi. Bu dövrdə o, qardaşı İsmayıl Yürükoğlunun təsiri ilə siyasi fəaliyyətə qoşulmuş və Gənc türklər hərəkatının fəal iştirakçılarından olmuşdur. Onun müxalif fəaliyyəti Osmanlı hakimiyyətinin diqqətindən yayınmamış, 1897-ci ildə dövlət əleyhinə fəaliyyət göstərdiyi iddiası ilə 3 il həbs cəzasına məhkum olunmuşdur. 1898-ci ildə azadlığa çıxdıqdan sonra Selanikə sürgün edilmiş və burada gizli siyasi təşkilatın fəaliyyətində iştirak etmişdir.

1907-ci ildə İttihad və Tərəqqi Komitəsinə qoşulan Tələt bəy qısa müddətdə təşkilatın ən nüfuzlu liderlərindən birinə çevrilir. Onun siyasi fəaliyyəti xüsusilə 1908-ci ildə baş verən İkinci Məşrutə inqilabından sonra daha da genişlənir. 1908-ci ildə Ədirnə bölgəsindən millət vəkili seçilərək Osmanlı parlamentinə daxil olur və Məclis sədrinin birinci müavini təyin edilir. 1909-cu ildə isə daxili işlər naziri vəzifəsinə gətirilir. Sonrakı illərdə poçt və teleqraf naziri, daha sonra yenidən daxili işlər naziri kimi fəaliyyət göstərir.

1913-cü il yanvarın 23-də baş verən Bab-ı Ali (dövlət çevrilişi) üsyanı Osmanlı siyasətində mühüm dönüş nöqtəsi olur, Tələt bəy Ənvər Paşa ilə birlikdə Kamil Paşa hökumətinin devrilməsində mühüm rol oynayır. Bundan sonra qurulan hökumətdə yenidən daxili işlər naziri təyin edilir və İttihad və Tərəqqinin dövlət idarəciliyində təsiri daha da güclənir.

Birinci Dünya müharibəsi dövründə Tələt Paşa Osmanlı dövlətinin siyasi kursunun müəyyənləşdirilməsində əsas fiqurlardan biri idi. O, imperiyanın Almaniya ilə

ittifaqa yönəlməsində mühüm rol oynadı və dövlət idarəciliyində aparıcı mövqeyini qorudu. 1917-ci ildə sədrəzəm – Osmanlı dövlətinin baş naziri təyin edildi və 1918-ci ilin oktyabrına qədər bu vəzifəni icra etdi.

Müharibə dövründə Osmanlı dövlətinin daxili siyasətinin idarə olunmasında onun mühüm rolu olmuş, dövlət aparatının fəaliyyətinin təşkili və müharibə şəraitində idarəetmənin qorunması istiqamətində qərarlar qəbul etmişdir. Eyni zamanda, 1915-ci ildə qəbul edilən ermənilərin köçürülməsi qərarları ilə bağlı məsələlər də onun adı ilə əlaqələndirilir və bu mövzu tarixşünaslıqda geniş müzakirə olunan məsələlərdən biri kimi qalır.

1918-ci ilin sentyabrında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, Bakının azad edilərək ölkənin paytaxtı kimi fəaliyyət göstərməsi gənc Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq aləmdə tanınması istiqamətində mühüm addımlardır. Onda Bakıda və digər bölgələrdə baş verən qanlı hadisələr, xüsusilə Mart qırğınları Azərbaycan xalqını ağır sınaqlarla üzləşdirmişdi.

Məhz belə bir vaxtda Osmanlı dövlətinin rəhbərliyi Azərbaycan xalqına yardım etmək qərarı verdi. Tələt Paşanın təşəbbüsü və siyasi iradəsi nəticəsində Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında 1918-ci il 4 iyun tarixində Batum müqaviləsi imzalandı. Bu müqavilə iki dövlət arasında hərbi və siyasi əməkdaşlığın əsasını qoydu.

Müqavilənin mühüm maddələrindən birinə əsasən Osmanlı dövlətinin hərbi na-

ziri Ənvər Paşanın qardaşı Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə türk hərbi qüvvələri Azərbaycana göndərildi. Qafqaz İslam Ordusunun fəaliyyəti nəticəsində Bakı azad edildi və Azərbaycan Cümhuriyyətinin paytaxtı kimi fəaliyyətini davam etdirdi. Bu hadisə Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm tarixi mərhələ oldu.

Birinci Dünya müharibəsində Osmanlı imperiyasının məğlubiyyətindən sonra ölkədə siyasi vəziyyət kəskin dəyişdi. Müharibənin Osmanlı dövləti üçün məğlubiyyətlə başa çatmasından sonra Tələt Paşa ölkəni tərk edərək Almaniya gedir. Lakin onun siyasi həyatı mühacirətdə uzun sürmür.

Tələt Paşa 1921-ci il martın 15-də Berlində “Daşnaksütyun” partiyasının təşkil etdiyi “Neməzis” əməliyyatı çərçivəsində Soğomon Teyliryan adlı erməni terrorçusu tərəfindən qətlə yetirilir. Ələ keçirilən cinayətkar əqli xəstə olması bəhanə göstərilərək eyni il iyunun 3-də məhkəmə tərəfindən sərbəst buraxılır. Tələt Paşanın uzun müddət Berlin müsəlman məzarlığında qalan cənəzəsi isə 22 il sonra İstanbula gətirilərək “Hürriyyət” abidəsi yaxınlığında dəfn edilir.

Tələt Paşa ölümünə az qalmış qələmə aldığı xatirələrində belə qeyd edib: “Məni bir gün küçədə güllələyəcəklər. Alnımdan qan axaraq yerə səriləcəyəm. Yataqda öl-mək nəsib olmayacaq. Ziyani yoxdur, gəlib vursunlar. Vətən mənim ölümümə bir şey itirməyəcək. Bir Tələt gedər, min Tələt yetişər!”. Bu sözlər sadəcə bir siyasətçinin istəklərini deyil, öz ideallarına və inandığı dövlətə sadıq bir insanın daxili dünyasını əks etdirir.